

поведінки й діяльності персонажів, допомогли авторам і читачеві породжувати й формувати такі уявні способи їхнього спілкування в побуті, на весіллі та під час бенкетування персонажів, характеризувати їхні смаки й уподобання, соціальні стани та професійні стосунки.

В авторських описах процесів приготування різноманітних страв Л. Гончар та Р. Найда подають ще й доволі детальні переліки та характеристики інгредієнтів, їм вдалося створити скоріш етнографічні мовленнєві моделі окремих фрагментів поданих у творі страв та за допомогою всього того сформувати в уяві читача достатньо виразні зовнішньо-ольфатичні схеми й моделі вказаних процесів приготування більшості страв українськими козаками.

Л. Гончар та Р. Найда у своєму кулінарному романі презентували не тільки власне густативні, густативно-сапористичні та гедоністичні якості козацьких страв, а й указали на ступінь їхньої “поживності” та “корисності”, підкресливши лікувальні властивості деяких страв, особливо це стосується горілчаних виробів. І все це робилося під час деталізованого та багатослівного описування функцій страв, процесів їх приготування та споживання козаками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковпик С. Поетика густативів (на матеріалі української прози XIX століття) : монографія / С. Ковпик. – Кривий Ріг : ДВНЗ “Криворізький національний університет”, 2014. – 168 с.
2. Гончар Л. Козацька кухня : 200 рецептів / Леся Гончар, Роман Найда. – К. : Ярославів вал, 2014. – 384 с.

REFERENCES

1. Kovpik, S. (2014), “*Poetyka hustatyviv (na materialy ukrayins'koyi prozy XIX stolittya), monohrafiya* [Hustatyviv Poetics (based on Ukrainian prose of the XIX century)], Kryvoriz'kyu natsional'nyy universytet, Kryvyi Rih, Ukraine.
2. Honchar, L. and Nayda, R. (2014), *Kozats'ka kukhnya: 200 retseptiv* [Cossack Cuisine: 200 recipes], Yaroslaviv val, Kyiv, Ukraine.

УДК 821.161.2 (82-311.6):347.28+930.2

ХУДОЖНІЙ АНАЛІЗ ТЕМИ СВОБОД І ПРИВІЛЕЇВ КОЗАЦТВА В РОМАНІ «ЧОРНА РАДА» З ТОЧКИ ЗОРУ МЕТОДОЛОГІЇ УСНОЇ ІСТОРІЇ

Козачук К.О., к. філол. н., доцент

Академія адвокатури України

бул. Тараса Шевченка, 27, м. Київ, Україна

ks162@i.ua

У статті проаналізовано художню інтерпретацію теми свобод і привілеїв козацтва в епоху Руїни, подану в історичному романі П. Куліша. Використані елементи методології усної історії досліджень дозволили по-новому розглянути технологію формування суспільної свідомості напередодні виборів гетьмана Лівобережжя, результат яких на довгий час визначив долю України.

Ключові слова: усна історія, респондент, займаницина, колективна пам'ять, мова ненависті.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ АНАЛИЗ СВОБОД И ПРИВИЛЕГИЙ КАЗАЧЕСТВА В РОМАНЕ «ЧЕРНАЯ РАДА» С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МЕТОДОЛОГИИ УСТНОЙ ИСТОРИИ

Козачук К.А.

*Академия адвокатуры Украины
бул. Тараса Шевченко, 27, г. Киев, Украина*

В статье проанализирована художественная интерпретация темы свобод и привилегий казачества в эпоху Руины, осуществлённая в историческом романе П. Кулиша. Используемые элементы методологии устноисторических исследований позволили по-новому рассмотреть технологию формирования общественного сознания накануне выборов гетмана Левобережья, результат которых на долгое время определил судьбу Украины.

Ключевые слова: устная история, респондент, займанщина, коллективная память, язык ненависти.

COSSACKS' LIBERTIES AND PRIVILEGES ARTISTIC ANALYSIS IN THE NOVEL "BLACK COUNCIL" REGARDING ORAL HISTORY METHODOLOGY

Kozachuk K.O.

*The Academy of Advocacy of Ukraine
27 Tarasa Shevchenka boul., Kyiv, Ukraine*

Modern stage of humanities demonstrates a significant turn from political and social generalization towards individualization in building methodologically important concepts of social consciousness forming. Logical development of such historical schools as microhistory, everyday history, gender and oral history makes the author of this article use elements of oral history methodology in an analysis of cossacks' liberties and privileges topic artistic interpretation in the historical novel "Black Council: the Chronicles of 1663" by P. Kulish.

The main attention has been paid here to specifics of folk texts about Ukrainian 1648-1654 war of liberation functioning in tales told just before the hetman of Left-Bank Ukraine elections, such as: standardized phrases for the war of liberation events description, productive usage of text patterns of epic historical folklore, mutual invectives in the conflict between townspeople and ordinary cossacks who became basic Ivan Bryukhovetsky's supporters, and registered cossacks who supported Ivan Somko. Situations of telling about 1648-1654 war events have been considered in the article as oral historical interviews. This has enabled to detect the general and the different in satisfying the true urge towards historical truth knowledge, on the one side, and creating pieces of misrepresented "collective memory" which favoured deindividualization of historical events perception and mass thoughtless rallying under the banner of "same hetman as Khmelnytsky used to be", on the other side. Common regularities have also been found between ten-year-old memories about the Cossack war of liberation and provoked creating pieces of "collective memory" described by researchers of other conflict periods' oral history in Ukraine and abroad.

Besides this, the technology has been analyzed here of "hate language" discourse forming in Ukrainian society before the Black council in Nizhyn together with using registered cossacks' liberties and privileges topic (especially the privilege of occupied land possession) for setting the society's part against the cossack majors. These elements of the conflict most probably had played the key role in further course of events.

Key words: oral history, respondent, occupied land, collective memory, hate language.

Історія українського державотворення зберігає багато нерозгаданих загадок, навіть коли інформація про відповідні хронологічні періоди висвітлена в історіографічній літературі доволі повно. У 1663 році Україна пережила події, які в нашому столітті назвали б просто – вибори. Художній щоденник тодішніх виборів гетьмана Лівобережної України подано в романі П. Куліша «Чорна рада. Хроніка 1663 р.» – творі надзвичайно багатогранному у відображенні правової атмосфери тодішнього українського суспільства. Важливу роль у створенні його історично правдивої картини відіграла увага письменника до народного тексту, який супроводжував і певною мірою зумовлював вчинки та рішення українців.

Сучасне українське літературознавство, як і історичні науки, поступово відходить від наслідування зразку тоталітарної епохи, коли «людина як індивід в історії розглядалася лише на прикладі визначних постатей, пересічні ж громадяни, зазвичай, не потрапляли

в об'єктив історика» [3, с. 167]. Звернення до аналізу усної історії – а саме воно, на наш погляд, здатне індивідуалізувати відповіді на численні складні питання українського минулого – говорить про прагнення сучасників *почути* (курсив наш – К. К.) своїх сусідів з епохи Руїни і наново осмислити сучасні стратегії збереження ідентичності держави і нації.

Усноісторичні дослідження останнього часу показують, що усна історія важлива не лише з точки зору пошуку історичної правди, а й як «цінне джерело інформації про шляхи формування соціальної пам'яті» [Цит. за: 4, с. 11]. Термін «усна історія» вперше вжив американський письменник Джозеф Гоулд, випускник Гарварду, який у середині 1930-х років заявив про свій намір написати книгу під назвою «Усна історія нашого часу». Відтоді було висунуто інші термінологічні пропозиції (як-от «усне документування» чи «жива історія»), але вони не змогли скласти йому конкуренції. Тому «усна історія» є загально визнаним поняттям, яке використовується в науковому апараті багатьох суспільних та гуманітарних наук і означає, якщо пояснити коротко, збирання й документування усних розповідей свідків певних подій, а також результати цієї діяльності.

Багато сучасних дослідників усної історії (серед українських вчених відомими у названій царині є Г. Грінченко, О. Кісь, Т. Нагайко) відзначають особливості й труднощі проведення дослідження методом усної історії в тоталітарних та посттоталітарних суспільствах, а також в обставинах, коли наявний високий ризик викривлення інформації, наданої респондентами. Одна з таких особливостей полягає в тому, що «державна позбавляє Людину її індивідуальної пам'яті, і мовчання створює враження уніфікованої колективної пам'яті: досвід кожного виглядає схожим на інші. Советських людей десятиліттями привчали сприймати лише офіційну версію історії – одну для всіх» [1, с. 16]. З іншого боку, вчені Центру усної історії Колумбійського університету висловили слушну думку про те, що саме усна історія «може реконструювати ставлення індивіда до подій та його ідентичність в умовах, коли ця ідентичність перебувала під тиском» [6, с. 4].

Події в Україні 1663 р., на нашу думку, крім усього іншого мали у своїй основі потужну й успішну роботу над формуванням суспільної думки, комплексу політично заангажованих точок зору суспільства, які й зумовили катастрофічний для цього суспільства вибір – Івана Брюховецького. Наводячи відлуння народних розмов про тогочасні події, інтерпретації новин, П. Куліш спромігся вплести в текст роману тонкий і водночас чіткий візерунок усних висловлювань народу, які показують усю небезпеку деіндивідуалізації історичної пам'яті, що призводить до несамостійності, керованості вибору й рішень.

Дані усної історії виходять на поверхню в сюжеті роману в ті моменти, коли епізодичні, а то й безіменні «голоси з народу» незадовго до сумнозвісної ради в Ніжині ставлять питання старшим учасникам Хмельниччини про те, що відбувалося на відстані усього лише десяти років і як тоді українцям вдалося перемогти. Перехід у режим «питання – відповідь» можна розглядати як ситуацію, у якій збирач усної історії (у нашому випадку – молодь) бере інтерв'ю у респондента (старші люди, кобзарі, досвідчене козацтво тощо). Важливо, що подібний розподіл ролей (молодший питає старшого) створює ефект так званого раппорту (довіри) між збирачем інформації та респондентом [7, с. 4], тільки цей ефект працює на користь за умови об'єктивності, правдивості та індивідуальності поданої в розповіді інформації. Зовсім інший ефект бачимо на прикладі «Чорної ради», коли тема козацьких привілеїв (серед них – право обзавестись займанщиною) стала настільки дражливою для людей, що, вчасно й прицільно піднята, хитнула суспільну думку в бік ненависті до співвітчизників, які за універсалами Богдана Хмельницького отримали привілей володіння займанщиною, – тобто до реєстрового козацтва, зневажливо іменованого «кармазинами» за назвою кольору червоного жупана, забороненого як верхній одяг для міщан.

Перша особливість народного озвучення пам'яті про минуле, себто про Хмельниччину, яку передав П. Куліш, – це стандартизованість висловів, які описують тодішні події: «Річ тут про Богдана Хмельницького, як він років з десяток шарпав з козаками шляхетних ляхів і недоляшків» [2, с. 6]. Так, висловлюючись про визвольну війну, письменник вдало наслідує текстову традицію українських історичних легенд. Особливість цього формулювання – його узагальненість, відсутність конкретних деталей – цілком вкладається в закономірність, виявлену дослідниками усної історії війни в Іраку: за їхнім твердженням, у ситуації, коли травматичний досвід є близькою, недавньою історією і розповіді збирають від носіїв цього досвіду, у відповідь на питання про спогади щодо подій «вони часто надають «офіційну» версію замість власного наративу» [6, с. 6].

Такою ж мірою стандартизований наратив видають епізодичні персонажі роману (міщани, косарі тощо), коли конфлікт між реєстровим козацтвом і іншими верствами населення переходить у демонстративну фазу, тобто починає яскраво виявлятися через мовлення. Респонденти висловів, самі того не помічаючи і перебуваючи поза можливостями текстового самоаналізу, говорять чужим текстом, який не є правдивим історично чи бодай логічно обґрунтованим. Наприклад, таким є мовлення п'яних косарів у випадковій сутичці між ними і обозом Череваня по дорозі до Києва: «– Кармазини! – гукали п'яні косарі. – Ізнов розплодилась вельможна шляхта поміж миром! Да нам не вперше викошувати сей бур'ян по Україні!» [2, с. 72]; «Це все наші городові коять, а на Запорожжі усяк рівен. Нема там ні панів, ні мужиків, ні багатих, ні вбогих» [2, с. 73]. Усвідомлюючи, яку велику й ювелірно точну руйнівну роботу було проведено на користь запорожців і Брюховецького, Шрам з відчаєм констатує: «У тяжкому недуззі ви ходите! Проклят, проклят химородник, що заморочив вам голови!» [2, с. 73].

Відгукнувшись на провокативні заклики, українське суспільство втратило часовий орієнтир і забуло про поточні справи, захопившись переспівуванням розповідей про «славу минувшину»: «Чи сходилась де у селці між миром судня рада – діди, замість щоб укладати громаді суд, розказовали, звідки почалось козацтво і як увесь мир вибивсь був із-під ляхів і недоляшків на волю» [2, с. 73-74]. Атмосфера конфлікту при цьому посприяла спотворенням інформації, які відбувалися через т. зв. «явища «колективної» пам'яті, коли оповідач стверджує не те, свідком чого був сам, а подає «середню» інформацію, що витворилася в його середовищі як спільний продукт» [5, с. 206].

Вітчизняний дослідник усної історії І. Пушук відзначає один із подібних епізодів творення «колективної пам'яті», який стосувався подій на Волині у 1940-і роки: «Згадаймо збурення, яке в Польщі викликав заклик відомого історика Єжи Томашевського писати правду про поведінку на Волині Армії Крайової. Закликані до протесту її вояки кинулися творити спогади саме «у відповідь» [5, с. 207]. Так само відбувся запуск процесу творення «колективних спогадів» у відповідь на слова, за версією П. Куліша, сказані нереєстровим козакам та міщанству генеральним писарем війська гетьмана Сомка Вуяхевичем: «А ви що? Мужики! Тая ж мужва! Да ми вас, вражих дітей, батогами! Ось нехай лиш рушать раду – ми вас повернемо в земляну роботу! Дамо ми вам знати козацьку волюність!» [2, с. 114]. Письменник наводить ці фрази (хоча позиція генерального писаря в цій ситуації є авторським домислом: реальний Вуяхевич був на боці Сомка) для того, щоб дати читачеві уявлення про результативність роботи з провокативними висловами. В іншому стилі, але з тією самою метою, провадить агітаційну роботу І. Брюховецький: «Над вами, мої дітки, воістину справдились святії словеса: “Хіба не багатії вас утискають? Хіба не вони тягнуть вас на суди? Хіба не вони зневажають ваше добре ім'я, узиваючи вас хамами та рабами неключимими?» [2, с. 98]. Він у дусі проповіді відсилає аудиторію до чужого авторитетного тексту (у цьому випадку – до Біблії), щоб підштовхнути «творення колективної пам'яті» і зробити маси міщанства і простого козацтва керованими, переманивши їх під свою руку.

Під час збирання даних усної історії дослідникові варто уникати слів і фраз, які можуть «воскресити підсвідомі стереотипи» [7, с. 4]. На противагу цьому, в романі такі стереотипи (стосовно бідності, багатства, привілеїв, свобод) було свідомо введено в дію. Це стверджував полковник Шрам: «Темний люд закарбовав собі в голові *кармазини* да *нашийники*, так тепер тільки тюкни, він по готовому сліду безумній речі й городить, сам себе возмущає, а лукавий Іванець тим часом до свого добирається!» [2, с. 75].

Таким способом у тодішньому суспільстві було сформовано фактори нестабільності – образ ворога і «мова ненависті» (терміни узяті із сучасної теорії інформаційної безпеки). У ситуаціях війни та насильства «сторони конфлікту формують наратив і антинаратив, які відображують їхні погляди та ідеологію» [6, с. 4]. Одним із компонентів таких текстових утворень є взаємні інвективи. Якщо проаналізувати мовлення обвинувачень, ступінь їхньої відповідності фактам, то стає очевидною їхня значна роль у формуванні конфліктного середовища напередодні чорної ради 1663 р. у Ніжині і важливість функціонування «мови ненависті» серед українців для тодішніх вітчизняних і зарубіжних прибічників Брюховецького. Через наявну на той час адресацію заслуг, свобод і привілеїв козаки були не задоволені міщанами: «– А ви ж, – каже [Шрам], – прокляті салогуби, де тоді були, як ляхи обгорнули нас під Берестечком, мов горщик жаром? <...> Ви тоді бряжчали не шаблями, а талярами да дукатами, що понабирали од козаків за гнилі підошви да діряві сукна!» [2, с. 29]; міщани – не задоволені козаками: «Козацтво ви собі загарбали, самі собі пануете, ридванами їздите, а ми будуй власним коштом стіни, палісади, башти, плати чинш, мито і чорт знає що! А чом же би і нам по-козацьки не причепити до боку шаблі да й не сидіти, згорнувши руки» [2, с. 29]; рядові козаки – не задоволені старшиною: «Вже козакам давно обридло стояти в старшини в порога. Хто не в кармазинах, того й за стіл не посадять» [2, с. 121].

Отже, маємо картину результативної пропаганди, у якій, хоч як це парадоксально, одним із найпродуктивніших моментів було звернення до історичної пам'яті. Здійснене у такий спосіб, який дозволив викривити, знівельовати індивідуальну пам'ять учасників подій Хмельниччини, це стало фактором масових маніпуляцій на ґрунті народних уявлень про козацькі свободи й привілеї. У таких випадках інструментарій усно-історичних дослідницьких проектів дає можливість по-новому подивитись на багатоманітність інтерпретацій минулого, почути голос тих суб'єктів соціального процесу, роль яких раніше недооцінювалася.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади / О. Кісь // Україна Модерна. – Число 11. – Львів-Київ, 2007. – С. 7–21.
2. Куліш П. Чорна рада : Хроніка 1663 року // Куліш П. Твори : у 2 т. – К. : Дніпро, 1989. – Т. 2: Чорна рада : Хроніка 1663 року : Оповідання. Драматичні твори. Статті та рецензії / Підгот. тексти, упоряд. і склав приміт. М. Гончарук. – С. 6–153.
3. Нагайко Т. Усна історія: міждисциплінарний діалог гуманітарних студій / Т. Нагайко // У пошуках власного голосу : усна історія як теорія, метод, джерело. Зб. наук. ст. / За ред. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. – Харків : ПП «ТОРГСІН ПЛЮС», 2010. – С. 160–170.
4. Пастушенко Т. Метод усної історії та усноісторичні дослідження в Україні / Т. Пастушенко // Історія України. – № 17-18 (657–658). – 2010. – Травень. – С. 10–15.
5. Пушук І. Усна історія – джерело до вивчення українсько-польського конфлікту на Волині в період Другої світової війни / І. Пушук // Волинська трагедія : через історію до порозуміння. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Луцьк, 19-20 червня 2013 року. – Луцьк, 2013. – С. 204–218.

6. Documenting and Interpreting Conflict through Oral History: A Working Guide / Columbia University, Center for Oral History [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://static1.squarespace.com/static/561bf748e4b0f7b2b488f369/t/56226f5ce4b013a54e8a95be/1445097308069/Documenting_and_Interpreting_Conflict_Through_Oral_History.pdf
7. Introduction to Oral History / Baylor University Institute for Oral History [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.baylor.edu/content/services/document.php/43912.pdf>

REFERENCES

1. Kis O. (2007), *Usna istoriia : stanovlennya, problematyka, metodolohichni zasady* [Oral history : formation, problematics, methodologic basis], *Ukrayina Moderna* [Modern Ukraine], № 4, pp. 7–21.
2. Kulish P. (1989), *Chorna rada : Khronika 1663 roku* [Black Council : the Chronicle of 1663] // Kulish P. *Tvory u 2 t.* [Works in 2 books], book 2, Kyiv, Dnipro, pp. 6–153.
3. Nahaiko T. (2010) *Usna istoriia : mizhdystsyplynarnyi dialog humanitarnykh studii* [Oral history: interdisciplinary dialogue of humanities] // *U poshukakh vlasnoho holosu : usna istoriia yak teoriia, metod, dzherelo* [In search for personal voice : oral history as a theory, method, source], Kharkiv, pp.160–170.
4. Pastushenko T. (2010) *Metod usnoyi istorii ta usnoistorychni doslidzhennya v Ukrayini* [Oral history method and research in Ukraine], *History of Ukraine*, № 17-18 (657-658), pp 10–15.
5. Pushchuk I. (2013) *Usna istoriia – dzherelo do vyvchennya ukrayinsko-polskoho konfliktu na Volyni v period Druhoyi svitovoyi viiny* [Oral history as a source for WWII Ukrainian-Polish conflict in Volyn investigation] // *Volynska trahediia : cherez istoriyu do porozuminnya* [Volyn tragedy : through history towards mutual understanding], Lutsk, pp. 204–218.
6. Documenting and Interpreting Conflict through Oral History : A Working Guide / Columbia University, Center for Oral History, available at http://static1.squarespace.com/static/561bf748e4b0f7b2b488f369/t/56226f5ce4b013a54e8a95be/1445097308069/Documenting_and_Interpreting_Conflict_Through_Oral_History.pdf
7. Introduction – Introduction to Oral History / Baylor University Institute for Oral History, available at <http://www.baylor.edu/content/services/document.php/43912.pdf>

УДК 821.1612-31Яновський1/7.08:7

ІНТЕРМЕДІАЛЬНІ ЗАСОБИ ЗОБРАЖЕННЯ КОЗАЦТВА У ТВОРЧОСТІ Ю. ЯНОВСЬКОГО

Коробкова Н.К., к. філол. н., доцент

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Французький бульвар, 24/26, Одеса, Україна

korobkova-onu@ukr.net

Статтю присвячено актуальній і досі мало дослідженій проблемі інтермедіальності літературно-художнього твору. Простежено взаємозв'язок архітектурного та малярського інтертексту з ідейно-стильовими домінантами неоромантичного струменя творчого мислення Ю. Яновського на прикладі роману “Чотири шаблі”.

Ключові слова: інтермедіальність, художній часопростір.

ИНТЕРМЕДИАЛЬНЫЕ СРЕДСТВА ИЗОБРАЖЕНИЯ КАЗАЧЕСТВА В ТВОРЧЕСТВЕ Ю. ЯНОВСКОГО

Коробкова Н.К.

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

Французский бульвар, 24/26, Одесса, Украина

Статья посвящена актуальной и до сих пор мало исследованной проблеме интермедиальности литературно-художественного произведения. Прослежено взаимосвязь архитектурного и живописного интертекста с идейно-стилевыми доминантами неоромантической составляющей